

The background features dark, stylized tree branches on the left and right sides. Several leaves are scattered throughout the page, appearing to fall from the branches. The overall aesthetic is minimalist and artistic.

Анатолій
Дімаров

СІЛЬСЬКІ ІСТОРІЇ

Харків
«ФОЛІО»
2023

Є на Полтавщині куточки, де природа наче втомлюється од безконечного степу й каже сама собі: «Годі!» І тоді перед очима виростає то гай, то ріденький перелісок, а то й справжній лісище, з такими могутніми стовбурами, яких не знайти в найславетніших пущах. Щойно ви смажилися в морі світла і спеки, а тут ураз потрапляєте в прохолоду й тінь, і ваш натомлений зір спочиває в зелених сутінках, і ви вдихаєте з насолодою запах прілого листя, папороті, грибів і ще чогось, таємничого і трохи тривожного, чим завжди незримо віє у лісі.

Є, повторюю, отакі на Полтавщині куточки, що розкидані зрідка зеленими перлинами по безкрайніх степах, — та немає місця чарівнішого, аніж захід Полтавщини, її Придніпров'я, де протікає хоча й неширока, але повновода й глибока Сула. Живлять її невеликі й більші притоки, оті всі джерельця, струмки і струмочки, де вода до щему прозора та чиста, а кожна водорість пригладжена ніжно і старанно, де бережки аж пружиняють від густої трави, що навіть у серпневу спеку не втрачає свого смарагдового полиску. Ті струмочки течуть та й течуть, лагідно й весело, непомітно набираючись сил, — ось уже їх і не переступиш, ось уже й підняли вони першого човна, підняли, загойдали та й понесли донизу, у верболози й очерети, що поступово витісняють трави. Ще кілометр... ще два... ще десяток кілометрів — і це вже не струмок, не рі-

чечка навіть, а справжня притока — той же Удай, Сліпорід або Оржиця — і тут уже починається справжнє царство води: рукавів, проток, ериків, заплав, боліт, озер та озерищ, де викохуються в'язі і лящі, одсипаються карасі, лини та в'юни, а щоб вони не запливали жирком, то й чатують на них прями, як мечі, й безжальні щуки; рибу ж дрібнішу: краснопера, устірку чи там плотву — пасе свій вовк — чорний окунь-горбун. Оті всі притоки впадають у Сулу, річку чисту й незамулену досі, яка й несе свої води вже в Дніпро, посеред долини такої широкої, що іноді ледь мріють горби, унізані селами. І коли стати на одному з тих горбів та подивитись донизу, то дух заб'є од тієї краси: од усіх тих озер та річок, від зеленого очеретяного буйства, яке затопило безмежну долину, даючи надійний схов та притулок усьому живому.

Тож не дивно, що місцевий люд, який з давніх-давен селився в оцьому куточкові, і селам своїм давав здебільшого назви, повязані з водою: Озеряни, Ставище, Рогозівка, В'юнище, Лящівка. Села оці горнуться до води, до всіх отих річечок, боліт та озер, і весною, коли повинь підступає аж під хати, часом здається: ось-ось вони одірвуться од своїх берегів та й попливуть, тихо погойдуючись, село за селом, аж у Дніпро, і то будуть найдивовижніші флотилії, створені людством.

Часом вода заливає й хати, завдає великої шкоди: замулює погребі, зносить хліви і сараї, розмиває підмур'я будинків. Та люди й не думають забиратися повище, а вперто горнуться до води, бо вода їх завжди підгодовувала і не одного виручала з біди. Кожен двір має свого човна, а то й два, і човни тут — не бездушні засоби пересування, а живі створіння, наділені всіма їхніми достоїнствами й вадами. Є човни легенькі й в'юнкі, а є важкі та незграбні, є грайливі й веселі, а є сердиті й понурі, а то трапляється такий норовистий, що тільки й пантрує, як

би перевернути свого хазяїна у воду. Та не біля берега, а десь серед виру.

Як люди, як усі живі істоти, човни тут народжуються, навчаються триматися на воді і слухатись весла, трудяться й старіють, а потім, покинуті, сумно догнивають свого віку, напівзатоплені, забуті своїми господарями, даючи притулок риб'ячій неспокійній дрібноті. Нікому вони не потрібні, ніхто їх уже не тривожить, хіба що який заповзятий рибалка, збираючись на в'язів, переверне отакого дідугана та й заходиться одривати од прогнилого днища товстих, мов той палець, п'явок.

Окрім човнів, весел, жердин, знайдете ви по цих селах немало й сіток, неводів, ятерів, волоків, бо хоч усі оці снасті тепер і заборонені і рибінспекторська братія люто полює за ними, людям, які народилися й вирости біля води, не так легко відмовитись від усталених звичаїв. Тож, незважаючи на періодичні облави та штрафи, вся ота заборонена снасть не переводиться й нині, а по тих селах є ще діди, які виплетуть таку сітку-трисінку, що куди тій фабричній!

Не поступається перед іншими селами й Рогозівка. Тут не менше човнів, аніж у тій же Лящівці, і чепурненькі хати так само туляться до води, і єдина вулиця тягнеться паралельно Сулі, повторюючи всі її вигини, наче й вулицю ту проклала річка, і піщані ґрунти нанесені тією ж рікою.

З трьох сторін Рогозівку обступає вода, бо село розташоване ніби на півострові, врізаючись у безмежні очеретяні хащі, де ліниво і сонно в'юняться річечки Зарів'є, Гнилиця, й впадаючи в Сулу, де виблискують проти сонця більші й менші озера: Твань, Пекельне, Глибока Яма, Срібне і Чисте, а болотам і назви немає — боліт довкола без ліку, як і невеликих острівців, порослих то рогозою, то такими густими кущами терновими, що хіба тільки лисиці крізь них і продертися. Тож

боліт довкола Рогозівки — як нечистої сили, і загубитися в них людині раз плюнути, особливо коли вона не місцева та ще й, не доведи господи, вперше сіла за весла.

З четвертого боку Рогозівку одгороджує ліс: спершу густий сосняк, де рясно родять маслята й рижики, а далі дуби, берези, осики та в'язи. Тут уже можна знайти й підберезовика, й красноголовця, а, як пощастить, то й білого, але рогозівці ніколи грибами не цікавились, і для них що білий гриб, що біда поганка — один дідько.

Через увесь ліс, якраз посередині, тягнеться єдина дорога: вона й зв'язує Рогозівку з довколишнім світом. Дорога теж схожа на річку: на ту ж Гнилицю, — в'ється поміж деревами, оминаючи корчі, і то золотиться піском, то чорніє торфовиськом, а то розіллється такою баюрою, що не пересихає навіть у найбільшу спеку.

Через те, що Рогозівка лежить осторонь битих шляхів, мало хто до неї й навідується. Та рогозівці не дуже тим журяться і, оточені водою та лісом, не відчують од того якоїсь ущербності. Коли ж котрийсь із чужаків починає кепкувати, що от ви які кугути: залізли по шию в болото і вилазити не хочете, рогозівець із презирливою погордою відкаже:

— Зате ваше село в минулу війну за димом пішло, а наше лишилося ціле.

І справді: відступаючи, німці всі довколишні села спалили дощенту, Рогозівка ж як стояла, так і стоїть. Тільки дві хати й згоріло. Та й то: не німці їх підпалили чи поліцаї, а самі господарі.

УКРАЇНСЬКА ВЕНДЕТТА

Про Уляну Кашук я вперше почув з десяток років тому, коли неспокійна мисливська доля занесла мене в Рогозівку. Перед цим полював на хуторі Тікач, кілометрів за вісім вище, якщо брати по Сулі, і не збирався нікуди переходити. Хоч не раз чув од стрічних мисливців, що справжнє полювання не тут, а в Рогозівці і нижче: там крижнів — як гною, а од дрібнішого птаства хоч прикладом одмахуйся — так на мушку й лізуть, але я вже давно знав ціну отаким побрехенькам і не брав їх на віру. Тим більше, що завжди був байдужий до мисливських трофеїв; мене більше цікавив сам процес полювання, а не його результат, оте напружене чекання несподіванки, яку ще нікому не дано передбачити: наглий посвист крила в підсвіченому світанням небі, напружене тіло, що злилося з рушницею, дзвін пострілу, який обриває солодко напружену тишу. Для мене дорожчі, повторюю, оті хвилини чекання, коли ніщо не минає загостреної уваги і раптом починає здаватися, що природа спеціально для тебе демонструє ранкові свої кольори, такі чисті й прозорі, аж ти врешті-решт стаєш весь пронизаний їхньою святковою ясністю. За такі хвилини багато що можна оддати, й не раз легку досаду переборювала радість, що не урвався посвист крила, стрімкий отой лет, невіддільний од ранкової тиші, що й завтра він пониже тебе, і позавтра і буде радісно і трепетно відлунювати потім, у спогадах...

Тож я не поривався в ту Рогозівку, де іноді постріли мисливських рушниць зливалися в суцільну канонаду, де в болотах і озерах більше свинцевого шроту, аніж мулу; де можна запросто дістати заряд собі в спину або й понижче, якщо зашиєшся в очерет, а не стирчатимеш на белебні, на виду всього птаства. Я не прагнув у те, вщерть набите мисливцями село, а задовольнявся біднішим на дичину Тікачем, його відносним безлюддям, бо в цьому районі полювали лише поодинокі мисливці, переважно місцеві, а це все люди спокійні й розважливі, які знають ціну кожному набоеві й не смалять у небо, як у мідну копійку.

Але того року випала небувала спека, в небі протягом довгих літніх місяців не гостювало жодної хмарки, земля, позбавлена тіні й вологи, пересохла й потріскалась, а понад випаленими нещадним сонцем ланами стовпами ходила пилюка. Настало велике безводдя, Сула впала в своїх берегах, болота в районі Тікача повисихали дощенту, очерет стояв геть пожухлий, тільки тріскіт ішов та здіймалась пилюка, коли хтось ним пробирався. Все дике птаство помандрувало донизу, в гирло Сули, де вода ще збереглася, а слідом за птахами потяглися й ми, небораки, бо дуже вже мертво стало по сухих болотах та напіввисохлих ериках.

Отак я й прибився в село Рогозівку та й познайомився з дідом Ільком Пелехатим, а познайомившись, поселився у нього на ті два тижні, що лишались з моєї відпустки.

Це був високий на зріст чолов'яга, з довгими, як у мавпи, руками, і в руках тих збереглося ще стільки скаженої сили, що навіть у сімдесят літ ніхто не зміг би супроти нього устояти. Яюсь я спостерігав, як дід Ілько ловив стометровим волоком рибу, вигортаючи щоразу по тонні мулу та жабуриння: п'ять молодих здорових дядьків тягли один кінець волока, а дід цу-

пив за другий, цупив і сердився, що вони барбаються, не тягнуть швидше, бо вся риба повтікає з матні.

Полювати дід не любив, нашого брата-мисливця вважав за людей, яким не вистачає десятої клепки, одначе, коли я приносив качку чи лиску, він сідав разом зі мною скубти дичину, а потім розтоплював у печі: стара його померла вже по війні, двоє дорослих синів давно одружилися та перебрались до міста, і дід лишився на хазяйстві один. Хоча й хазяйства того: кіт та собака, та риболовецьке начиння, та два човни в березі, — один важкий, наче крейсер, що його не кожному й зрушити, а другий легенький та похватний, змайстрований спеціально для зайшлих мисливців. Отим ладним човником я й користувався два тижні, вибираючись на воду ще затемна, щоб зустріти світанок в облюбованому місці, в очеретяній засідці, посеред плеса, де легко можна було б найти качку, аби вона налетіла та я її вцілив. Качок налітало, щоправда, не густо, а вціляти щастило ще рідше, але я терпляче висиджував по кілька годин, на радість ненаситній мошві, яка пила з мене кров, аж прицмокувала. Повертався додому вже ген під обід, по нагрітій сонцем воді, що аж кипіла розплавленим золотом. Припинав човна і, геть змокрілий, добирався пошвидше до хати, в спасенну її прохолоду, в приемні оті напівсутінки, що давали відпочинок запаленим од сонця очам. Поспіхом скидав мисливську амуніцію, роззувався, дід же Ілько, якщо був на цей час у хаті, співчутливо поглядав на мене світлими очима своїми, промовляв з ледь помітним незлостивим насміхом:

— І охота ж ото мордуватися! Лежали б собі в холодочку під грушею та й горя не знали б...

Хоч він же мене завжди будив десь опівночі, щоб не заспав та не взівав світанкову зорю.

Перепочивши, я сідав з дідом Ільком обідати. На столі вже парувала незмінна юшка, зварена дідом, там густо стирчали

риб'ячі голови, відсвічуючи білими костяними очима, а на дерев'яному ковшикові лежали дві-три найбільші рибини, густо приперчені. Та й юшка була аж червона од перцю: дід свято вірив, що перець не дає застоятись крові, й споживав його в кількості таки неймовірній. Тут же стояв невеликий графинчик і гранчасті дві чарочки, скло яких аж помутнішало од частого вжитку. І, беручи той графинчик до рук, дід Ілька примовляв завжди одну й ту ж фразу:

— Ну, щоб риба в Сулі не переводилась!

Я ковтав міцнющу, як вогонь, рідину, хапався прожогом за хліб та за ложку. Дід же блаженно кректав, нюхав зігнутого пальця:

— Та й скаженюща! Як ото її православні й п'ють!

Очі його волого поблискували, він часто моргав, покрите геть зморшками обличчя його не здавалося зараз таким задубілим, мов із-під темної шкіри пробивалося інше лице, світліше й молодше, якому, власне, й належали дідові очі: світлі й по-дитячому трохи наївні.

Після такого обіду треба було конче відпочити, щоб заспокоїлись у голові джмелики, та й остудити хоч трохи в роті, де палахкотів перчаний вогонь. Я брав широку ряднину, волік під грушу, в тінь, на густу, як щітка, травицю, яка навіть серед білого дня зберігала ранкову прохолоду, і, сонно мружачи очі, дивився на діда, який, мов заведений, вештався по подвір'ю, то зводив погляд на грушу, високу і жиливу, чимось схожу на самого господаря, то поринав зором у блакитне небо, що пробивалося крізь листя, і непомітно засинав, і спав до тієї пори, поки над головою лунав на-смішкуватий голос діда Ілька:

— Просинайтеся, бо качки вже й очі за вами прогледіли!

І я, сполоснувши розпашіле обличчя холодною колодязною водою, або чіпляв на плече рушницю та спускався до чов-

на, або йшов, уже без рушниці, — поникати селом, а то й побродити лісом.

І не було, здається, в моєму житті хвилин кращих, аніж отакі неквапливі прогулянки.

Сонце спускалось до обрію, воно вже не жалило, як серед білого дня. Повите червоною млою, воно повільно холонуло, а разом і на землю спадала легка прохолода, і тиха, незаїжджена вулиця поринала в тіні: од хат, од сараїв, од високих плетених тинів.

Поверталась із паші худоба, сунула суцільною рогатою річкою, річка ця пахла травою та молоком, навстріч їй одчинялись ворота, виходили жінки з дійницями й пійлом, і ось уже річки немає, вона розсоталася, зникла — чутно тільки дзвін молока в дійницях та густе блаженне зітхання Лисухи чи Мані.

Якось під час отакої прогулянки і забрів я на сільське кладовище.

Кладовище в Рогозівці, за доброю українською традицією, лежало на уввишші, поміж селом та лісом, обсажене вишнями й кленами, ще й обкопане ровом, щоб не товклася худоба. Як усі сільські кладовища, було воно розлоге і світле, могили тут не купчилися, затиснені в цегляну огорожу, не налазили одна на одну, а привільно і широко розкинулись поміж високою травою, всіяною дикими квітами, і мені чомусь здавалося, що й домовини, у яких спочивали мертві, не тісні та вузькі, як пенали, а такі просторі, хоч розкидай у них руки. Було світло і тихо, і якось особливо затишно, наче ховали тут лише добрих та гостинних людей, і вони, оці люди, і з-під землі зореніють до нас лагідними своїми очима.

Притихлий, зворушений, бродив я од горбка до горбка, аж поки наткнувся на незвичну навіть для сільського кладовища могилу: вона була така широчезна, мов не труну — цілу хату

опустили під землю. Я підійшов до хреста, що височів над могилою, в надії довідатися, хто тут лежить, але на почорнілому дереві не знайшов жодної літери: хрест німо беріг свою таємницю.

Мені одразу ж стало сумно, якась мовби аж тінь впала на кладовище, я пішов геть, і мені все здавалося, що якісь невидимі очі з докором проводжають мене.

Перескочивши через рів, зупинився посеред дороги. Перед очима все ще стояла ота широка могила, я відчував, що не заспокоюся, поки не довідаюся, хто в ній лежить. Я вже був повернув назад, у село, щоб розпитати діда Ілька, як од лісу мене вдарив у спину високий жіночий голос:

— Дядьку!.. Гов, дядьку!..

Я обернувся. Невелика постать стояла біля в'язанки хмизу і махала до мене рукою.

— Піддайте, бо не виважу!

В'язанка була величезна, майже на піввоза, тим меншою здавалася жінка. Худенька, гостроносенька, вона більше скидалася на дівчину-підлітка, аніж на дорослу людину. Проте посічене зморшками обличчя, і збляклі вуста, і сиве волосся, що вибивалося з-під темної хустки, вказували на її немалі роки. Жінка була в подраній кацавейці, зодягненій, певно, спеціально для лісу, й босоніж.

— Хіба ж можна по стільки носити? — спитав я з докором.

На мене глянули веселі й меткі, як живчики, очі:

— Та хіба ж я ношу? Біда моя носить!

— А вам ще далеко?

— Та ондечки я і живу! Ви ж побіля моєї хати і на охоту ходите.

Ага, вона вже мене й запримітила. Хоча — від таких очей ніщо не сховається.

— Давайте я вам поможу. Все одно по дорозі.

— От спасибі вам! — уже дріботіла вона поруч. — Оце хоч один чоловік добрий найшовся...

— А хіба у вас немає добрих чоловіків?

— У нас?... Та наші так і дивляться, як би самим ізверху сісти!

Отак ми і йшли, і перед очима моїми все ще гоїдалася щойно побачена могила і німий отой хрест. Я врешті не витримав:

— А що то за могила у вас: широка, як хата, ще й хрест без напису?

— Могила, кажете? — перепитала мене жіночка. — Так то ж не інакше, як тієї бандитки!

Я аж спіткнувся:

— Бандитки?

— Та бандитки ж, хіба ви про неї не чули?.. Вона ж трьох чоловіків порізала, наче свиней... Аж страшно згадати...

— Вона що: з вашого села?

— Та з нашого ж, недалечко од мене й жила. Онде бачите голу толоку? Отамечки її хата й стояла... Вона ж її і спалила — замалим село не пустила за димом...

— Ви її добре знали?

— Знала — бодай би й не знати!

Тут жіночка аж сплюнула, як ото одплювуються од лихої личини.

— Таку проти ночі згадати — до ранку не спатимеш. Цур їй і пек!

Я вже більше ні про що й не розпитував: заніс у двір хмиз, звалив на землю.

— От спасибі вам! Не знаю, як уже й дякувати... То заждіть, я вас хоч молочком пригощу.

— Дякую, щось не хочеться.

— То чим же вас пригостити? — вже бідкалась жіночка. — Давайте ж вам хоч сливок нарву, — і вже повернулася бігти

в сад, але я їй сказав, що й за сливи спасибі, нещодавно їв у діда Ілька.

— Ото горе! — зовсім уже зажурилася жіночка. — То постійте, я вам хоч молока глечичок винесу. У того дурного Ілька корови не було й заводу, то ви хоч молочком поласуєте.

Чому — «дурного», я не став допитуватись. Узяв холодний із погребка глечик, подякував, пішов. А перед очима все стояла могила...

— Бандитка? — хмикнув дід Ілько. — Ще б не була бандиткою, як вона в тієї Одарки хлопця одбила! І досі дівує — щонеділі заміж збирається.

— А як її звали, оту вашу бандитку?

Дід Ілько непривітно глянув на мене, сердито відрізав:

— Кому, може, бандитка, а кому — чесна людина!

Після цієї відповіді дід Ілько довго ходив сердитий та насуплений, він навіть не дивився в мій бік. Я ж відчував себе так, хоч із двору тікай!

За вечерею та за чаркою ми помирилися.

На столі стояла недоїдена з обіду юшка, незмінний графинчик і молоко. Дід Ілько до молока й не доторкнувся, хоч я й налив йому повен кухоль: не міг, мабуть, простити отій жінці «бандитки».

Аж коли повечеряли та вийшли надвір, та посідали на лаві, — зовсім пересердився:

— А що воно, Андрійовичу, на світі чувати?

Завжди отак мене запитував, наче я повинен був знати більше од нього. Мов і не висів у хаті репродуктор, який не вгавав ні вдень ні вночі. Спершу я навіть не міг через нього засинати одразу, а потім звик. Діда ж часто заставав під репродуктором: стояв, приставивши долоню до зарослого сивим мохом вуха, і на обличчі його стигла то увага напружена, то здивування. Часом бурмотів:

— Ти диви: все воно знає!

До радіо ставився, як до живої істоти.

Поговоривши про останні новини, ми замовкли. Двір поволі кутався в темряву, чисте небо переливалося зорями, з долини, від очеретів та води, тягнуло сирістю, а хата все ще дихала теплом, як добре натоплена піч, і нам було гарно та затишно, і не хотілося рухатись, хоч уже пора було й спати. І я, ризикуючи знову розгнівати діда Ілька, запитав обережно:

— То як її звали?

— Кого? — мов прокинувся дід.

— Та жінку оту.

— Уляною... Уляною звали, а фамилія — Кашчук... У нас Кашчуків півсела: куди не ступи — через Кашчука перечепишся... От і Одарка — Кашчук...

— Родички?

— Родички! — гмикнув дід. — Були б родичками, аби за одного й того парубка заміж вийшли... Та якби ще Уляна її племінника на той світ не спроводила...

— За віщо?

— Було за що.

Дід Ілько явно був на стороні покійниці.

— А чого в неї така широка могила? Втрое ширша од інших.

— Бо тамечки троє й лежать. Чоловік її, Уляна і син... Я їх до гурту й позносив...

— І хрест поставили?

— Та й хрест...

— А чого не написали нічого?

— Навіщо? І так усі знають.

На цьому й скінчилася наша розмова. Дід Ілько встав, позіхнув, перехрестив рота, хоч у бога давно вже, мабуть, не вірив... Не те, що не вірив: десь у глибині душі, мабуть, до-

пускав, що бог, може, і є, тільки дуже ж далеко, бо спробуй втриматися поблизу, як у небо так і жбурляють ракетами!.. Помахавши перед ротом рукою, дід Ілько мовив:

— А що, чи не пора й нам спати? — бо звук лягати з півнями.

Він одразу ж і заснув, а я ще довго перевертався то на один бік, то на другий, і все мені муляло і не давало спокою...

Другого дня я знову завів мову про Уляну Кащук. Ми щойно пообідали, і старий був у тому блаженному настрої, коли весь світ здається набагато приємнішим, аніж насправді, коли все довкола огортається якщо не рожевими, то все ж не похмурими кольорами і ніщо не викликає роздратування.

Сиділи в хаті: дід Ілько не пішов би під грушу нізачо, то тільки останнє ледащо валяється серед білого дня в холодку, та ще приїжджі, отакі, приміром, як я... ну, вам і бог велів, на відпочинку ж, то чому б і не полежати, щоб сальце зав'язалося...

— А ви хіба, діду, не заслужили відпустки? — запитав я, підлещуючись, бо мене аж пекла та могила, я вже знав, що не матиму спокою, поки про неї усе не дізнаюсь. — За свій вік, мабуть, таки натрудилися досить?

— А таки натрудився, — погодився дід. — Промитої години не мав. — Та й глянув на свої розплющені долоні, які ні ножем не проколеш, ні врубаєш сокирою, така на них була шкіра міцнюща та мозоляста. Й одна з тих долонь була набагато коротша: ще в молодості втратив дід Ілько чотири пальці в барабані молотарки, через що його й не взяли в армію. — Що натрудивсь, то натрудивсь: хребет тріщав з ранку до вечора... Це ниньки розбалувались: як що, так і на машину. Забули, як і косу тримати... Як глянеш іноді, як подумаєш: що б ви, хлопці, без машин тих і робили!.. Отак, воно, Андрійовичу, — роки спливають, і люди міняються...

ЗМІСТ

Українська вендетта	7
Чоботи.....	67
Відьма	115
Діти	160
Сабантуй.....	231
Мажориха	291
На поруки.....	355
Якимівна.....	422
Хата скраю	488
Старший брат	529
Новенька.....	577
Зінське щеня	625
Федотович.....	670